

Harry Mulisch

Op de drempel van de geschiedenis

De oude boom voor mijn raam, die net als ik de Tweede Wereldoorlog nog had meegemaakt, moest vijfentwintig jaar geleden gekapt worden en vervangen. Onlangs werd ook de nieuwe boom omver gehaald. Hij had niet de kans gekregen oud te worden, de tijden waren veranderd, vandalen hadden voor hun plezier wat afval aan zijn voet in brand gestoken, waardoor zijn bast fataal werd beschadigd en hij de hongerdood stierf. Nu staat er een derde boom: een nogal ontroerend knaapje, gekleed in luchtig lentegroen, onwetend van het lot dat zijn vader en zijn grootvader heeft getroffen. Ongetwijfeld ben ik de enige, die die eerste boom en de machtige schaduw die hij wierp nog nauwkeurig voor ogen heeft. Als ik er op een dag niet meer ben, zal niets van hem resten dan zijn onopvallende aanwezigheid op een paar foto's en een aantekening in het archief van de plantsoendienst. Dan heeft de herinnering plaatsgemaakt voor de geschiedenis. Dan is weliswaar niet vergeten *dat* hij er ooit is geweest, maar wel *wat* hij is geweest.

De meesten van ons, zoals wij hier nu bij elkaar zijn binnen de muren van deze kerk, hebben nog steeds herinneringen aan de oorlog, - maar ook wat wij ons herinneren valt niet samen met wat er is gebeurd: het is wat wij ons herinneren. Het herinnerde is er en het is er niet. Wat er is gebeurd, het gebeurde zelf, is onherroepelijk verdwenen. Het verleden bestaat niet meer en de toekomst bestaat nog niet. Alleen het heden bestaat, als de overgang tussen die twee onbestaanden, als het raadselachtige produkt van wat in het verleden is ontstaan en vergaan, gemaakt en kapotgemaakt. Buiten onze herinnering bestaat niets, want het huidige moment is steeds al voorbij. De wereld ontleent haar bestaan aan het menselijk geheugen.

Wij zullen nooit vergeten, lezen wij op de oorlogsmonumenten. Nee, natuurlijk niet, wij niet. Maar op een dag zullen wij er niet meer zijn om het nooit te vergeten - en dan? Wie is 'wij' dan? *Wij zullen nooit vergeten* betekent natuurlijk ook: *Jullie mogen nooit vergeten*. Maar wat zij dan hopelijk onthouden, de jongeren, de nog jongeren en de ongeborenen, dat kan nooit zijn wat wij nooit zullen vergeten. De gebeurtenissen kunnen zij zich met geen mogelijkheid herinneren, alleen het *verhaal* van de gebeurtenissen, -de geschiedenis, kortom. Alleen, toen de gebeurtenissen gebeurden, waren zij nog geen geschiedenis, geen verhaal met een begin en een eind, maar - naar het woord van Shakespeare - '*a tale, told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing*'. Iedereen kan nu alles opzoeken; maar destijds kon er niets opgezocht worden, want toen was het nu juist nog geen verhaal. Het was eenvoudig wat er gebeurde. *Dat* was de essentie van de oorlog: stroperig traag verstrijken van de tijd, vijf jaren, die niet dubbel telden zoals tropenjaren, maar tiendubbel, - nu en dan plotseling oplichtend door de bliksem van absurde, meedogenloze, even bestiale als onbegrijpelijke gebeurtenissen. Noodgedwongen moeten historici daar een verhaal van maken, want anders is er helemaal niets dat herinnerd kan worden door wie er niet bij was; maar onherroepelijk gaat daarbij de essentie verloren, die alleen de getuigen zich kunnen herinneren. Zelfs het beste geschiedenisboek kan daar geen beeld van geven, want ook dat wordt gelezen in het geruststellende besef, dat men de laatste bladzij zal halen, dat het lezen de lezer niet het leven kan kosten, - en als tijdens het lezen de bel gaat, zullen alleen de getuigen even een lichte schrik onder hun huid voelen.

Vrijwel iedereen kent het klassieke kwatrijn van Leo Vroman:

*Kom vanavond met de verhalen
Hoe de oorlog is verdwenen,
En herhaal ze honderd malen:
Alle malen zal ik wenen.*

Is het niet alsof in deze regels - als in elk goed gedicht - ook nog iets anders wordt gezegd dan op het eerste gehoor tot ons doordringt? Weent de dichter alleen van vreugde en ontroering? Of ook omdat

de oorlog is verdwenen *in* de verhalen, juist omdat het verhalen zijn, en omdat zij ook na honderdmaal vertellen nog geen vat krijgen op de oorlog?

*Kom vanavond met verhalen
Hoe oorlog is verdwenen,
En herhaal ze honderd malen:
Alle malen zal ik wenen.*

Is het niet precies dit melancholische feit, dat van jaar tot jaar meer aan de orde komt? De jongste oorlogsgetuigen behoren tot mijn inmiddels ook al ernstig vergrijsde generatie. Ieder van ons en van onze voormalige bondgenoten en vijanden heeft zijn eigen oorlog, en de mijne was een bagatel naast die van velen die mij de eer aandoen, nu naar mij te luisteren, - maar wanneer ook de laatste persoonlijke herinneringen aan die hecatombe de wereld uit zijn en er alleen nog geschiedenis is, alleen nog verhalen zijn, dan is ook het wezenlijke van de Tweede Wereldoorlog verdwenen, zoals eerder de Eerste, de Tachtigjarige en de Slag bij Marathon zijn veranderd in verhalen. Hier, op deze drempel, rouwen wij niet alleen om de doden, maar ook om het naderende einde van het rouwen.

Om verder te kunnen leven, en ook om verder te kunnen moorden, moet de mensheid elke generatie haar individuele geheugens wissen. Maar dit periodieke geheugenverlies opent tegelijk de mogelijkheid tot geschiedvervalsing. Dit jaar is het een halve eeuw geleden, dat de eerste treinen uit Westerbork naar de gaskamers in Polen vertrokken. De sociale en technologische veranderingen die in die vijftig jaar zijn opgetreden, en vooral de politieke van de laatste vijf jaar, - na de onvergelijkelijke Russische overwinning op de totalitaire, zogenaamd communistische sovjetbureaucratie, -zijn bijkans niet te overzien. Het Europa van 1942 leek meer op het Europa van 1492 dan op dat van 1992. Maar in een aantal opzichten behelst die ontwikkeling ook een grote sprong achterwaarts. Aan gene zijde van het voormalige IJzeren Gordijn steekt achterlijk nationalisme de kop weer op, en ook aan deze kant marcheren mensen weer tegen andere mensen, die zij als minderwaardig beschouwen, daarmee uitsluitend hun eigen minderwaardigheid demonstrender. Wat bezielt hun? Heimwee naar de dood. Allereerst naar die van de anderen, vervolgens naar die van henzelf, - en zij zullen op hun wenken bediend worden, want ook met het slechte loopt het uiteindelijk altijd slecht af.

Maar dat in de loop van dit proces sinds enige tijd wordt gezegd, dat de gaskamers nooit hebben bestaan, dat de dood van miljoenen mensen een mythe is, vervult mij met ontzetting. Waar is mijn grootmoeder dan? Auschwitz - de aanduiding van de gruwelijkste misdaad aller tijden - zou net zo'n sprookje zijn als dat van het paradijs. Die stemmen komen uit de weerzinwekkendste kelen en men zou er eigenlijk over moeten zwijgen, maar die poging tot moord op de herinnering en de geschiedenis - hoe marginaal ook - ervaar ik in moreel opzicht als bijkans nog obscener dan de shoah zelf: de overlevende getuigen zijn leugenaars, en door nooit gestorven te zijn moeten de doden in feite nog een tweede keer sterven. Natuurlijk, er is vrijheid van meningsuiting, en deze herdenking staat dit jaar in het teken daarvan. Als dan ook ik mijn mening maar mag uiten, namelijk, dat die ontkenners hetzelfde lot verdienen als degenen, wier daden zij ontkennen. Door wat zij zeggen en wat zij zijn, vestigen zij nog duidelijker dan de moordenaars de aandacht er op, dat wel de hel haar geografische filiaal op aarde had maar de hemel niet. Anders dan het paradijselijke wordt het helse overal moeiteloos verwezenlijkt, zelfs bij de inrichting van sociale paradijzen, alsof wel de Duivel bestaat maar God niet.

Wat steeds achterblijft bij het overschrijden van de drempel naar de geschiedenis, dat is het individueel-kwellende. Het zou mij niet verbazen als in Frankrijk of Duitsland nog altijd een vrouw van in de negentig treurt bij een foto van haar verloofde, die in de Slag bij Verdun is gesneuveld; verder wordt niemand meer gekweld door persoonlijke herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog, die nog mijn eigen vader schreeuwend uit zijn bed plachten te jagen, - en binnenkort zal het zo ook zijn met de Tweede. Maar mocht de mensheid na het verdwijnen van de persoonlijke emoties ook haar misdaden zelf vergeten, dan verliest zij met haar geschiedenis tegelijk haar toekomst. Dan heeft

zij zichzelf opgeheven. Dan is zij teruggekeerd naar het dierenrijk. Zo goed en zo kwaad als het gaat, kan zij uitsluitend bestaan voor de spiegel van het onvoorstelbare, dat zij eeuw in eeuw uit heeft aangericht, momenteel ook weer aanricht en ongetwijfeld nog zal aanrichten. Dank zij de vooruitgang staan haar voor de toekomst steeds meer mogelijkheden ter beschikking, tot en met zelfgemaakte natuurrampen, - maar laten wij hopen, dat onze eeuw het monsterachtige hoogtepunt heeft vertoond. Dat de mensheid elke keer zal overleven, daaraan hoeft overigens even min getwijfeld te worden. Het onkruid, dat zij is, vergaat niet. Eeuw na eeuw zal zij er nog zijn om Damen te komen voor steeds nieuwe dodenherdenkingen. En het enige, dat zij aan het eind van haar weg kan aanvoeren als rechtvaardiging van haar bestaan, zijn haar daden van verzet tegen haar eigen onverbeterlijke barbarij, haar barmhartigheid jegens de slachtoffers er van, en haar kunst, die de gestorven emoties weer tot leven kan wekken.